

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ
«ΕΠΙ ΤΗ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΕΙ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΙΑΣ
ΑΠΟ ΤΗΣ ΕΞΑΠΟΛΥΣΕΩΣ
ΤΗΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗΣ ΚΑΙ ΣΥΝΟΔΙΚΗΣ
ΕΓΚΥΚΛΙΟΥ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1902
ΥΠΟ ΤΟΥ ΙΩΑΚΕΙΜ ΤΟΥ Γ'»
ΣΑΜΠΕΖΥ ΓΕΝΕΥΗΣ, 15-17 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2002

ΥΠΟ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΑΡΓ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, Μ.Τh.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ
«ΕΠΙ ΤΗ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΕΙ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΙΑΣ
ΑΠΟ ΤΗΣ ΕΞΑΠΟΛΥΣΕΩΣ ΤΗΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΣΥΝΟΔΙΚΗΣ ΕΓΚΥΚΛΙΟΥ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1902
ΥΠΟ ΤΟΥ ΙΩΑΚΕΙΜ ΤΟΥ Γ'»
ΣΑΜΠΕΖΥ ΓΕΝΕΥΗΣ, 15-17 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2002

ΥΠΟ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΑΡΓ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, Μ.Θ.

Στις 12 Ἰουνίου 1902 ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἰωακεῖμ ὁ Γ' (α' 4.8.1878 - 30.3.1884, β' 25.5.1901 - 13.11.1912)¹ ἐξαπέλυσε Πατριαρχικὴ καὶ Συνοδικὴ Ἐγκύκλιον «πρὸς τὴν τῶν ὀρθοδόξων λαῶν ἐν τῇ ἐνότητι τῆς πίστεως καὶ ἐν τῇ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπῃ συνάντησιν»² ἀφ' ἑνός, καὶ ἀφ' ἑτέρου «περὶ τῶν σχέσεων [...] μετὰ [...] τῆς Δυτικῆς καὶ τῆς τῶν Διαμαρτυρομένων Ἐκκλησίας»³. Μὲ τὴ συμπλήρωση (2002) ἑκατὸ ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἐξαπολύσεως τῆς Πατριαρχικῆς καὶ Συνοδικῆς Ἐγκυκλίου, Σεπτῆ Ἐντολῆ τῆς Α.Θ. Παναγιότητος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ. Βαρθολομαίου τοῦ Α' καὶ τῆς περὶ Αὐτὸν Ἁγίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου, πραγματοποιήθηκε στὸ Ὁρθόδοξο Κέντρο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στὸ Σαμπεζὺ τῆς Γενεύης ἀπὸ 15 ἕως 17 Νοεμβρίου 2002 Ἐπιστημονικὸ Συμπόσιον, γιὰ νὰ ἐξαρθεῖ ἡ προσωπικότητα τοῦ ἀοιδίμου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰωακεῖμ τοῦ Γ', καὶ ἡ πολυδιάστατη σημασία τῆς ὡς ἄνω Ἐγκυκλίου, ἰδίᾳ ἐξ ἐπόψεως τοῦ

---

1. Βιογραφικὸ σχεδιάγραμμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰωακεῖμ τοῦ Γ' βλ. παρακάτω, στὴν τρίτη Εἰσήγησιν τοῦ Καθηγητοῦ κ. Βασ. Σταυρίδου.

2. Καρμίρη Ἰω., *Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τ. II, Graz 1968², σ. 946ε [1036].

3. ὁπ. π.

διαχριστιανικοῦ διαλόγου καὶ τῆς Οἰκουμενικῆς κινήσεως, «πρὸς ἔτι περαιτέρω προαγωγήν τοῦ ἱεροῦ τούτου ἔργου»⁴.

Ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Γέρων Ἐφέσου κ. Χρυσόστομος, ὡς Πρόεδρος τοῦ Συμποσίου, κήρυξε τὴν ἑναρξη τῶν ἐργασιῶν, τὸ ἀπόγευμα τῆς 15ης Νοεμβρίου, καὶ ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Ἡλιουπόλεως καὶ Θείρων κ. Ἀθανάσιος ἀνέγνωσε τὸ Σεπτὸ Μήνυμα τῆς Α.Θ. Παναγιότητος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ. Βαρθολομαίου, στὸ ὁποῖο ὑπογραμμίστηκε ἡ σπουδαιότητα τοῦ θεολογικοῦ διαλόγου. Στὴ Χαιρετιστήριό δὲ ὁμιλία τοῦ Θεοφιλεστάτου Ἐπισκόπου Λαμψάκου κ. Μακαρίου, προΐσταμενεύοντος τοῦ Ὁρθοδόξου Κέντρου, τονίστηκε ἰδιαίτερος ἡ συμβολὴ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου στὴ γέννηση τῆς συγχρόνου Οἰκουμενικῆς κινήσεως, ὡς ὀφειλετικό χρέος ἐκ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀποστολῆς τῆς Ὁρθοδοξίας. Τέλος, ὁ Σεβασμιώτατος Πρόεδρος κ. Χρυσόστομος παρουσίασε σύντομα τοὺς σκοποὺς τοῦ Συμποσίου.

Τὸ πρωὶ τῆς 16ης Νοεμβρίου ὁ Καθηγητὴς κ. Ἀπ. Γλαβίνας, στὴν Εἰσήγησή του μὲ θέμα «*Ἡ προσωπικότητα καὶ ἡ πατριαρχία Ἰωακείμ τοῦ Γ'*», τόνισε τὴν πολυδιάστατη προσωπικότητα καὶ τὸ πολυσχιδὲς ἔργο τοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ τοῦ Γ', καθὼς καὶ τίς συχνὲς ἀντιθέσεις του μὲ τὴν Σύνοδο τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας. Τὰ ἔμφυτα καὶ φυσικά του χαρίσματα ὑπερκάλυπταν τὴν ἔλλειψη συστηματικῆς θεολογικῆς παιδείας, τοῦ ἐπέτρεπαν δὲ τὴν ἔκφραση ἰδιοφυῶν προτάσεων σὲ κάθε ζήτημα τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας. Μὲ τὴ σταθερὴ ὑποστήριξη τῆς Ἰωακειμικῆς μερίδας καὶ τὸν ὑπερβολικὸ θαυμασμό τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας, παρήγαγε ἐξαιρετικὸ ἔργο στὸ σύνολο τῶν δραστηριοτήτων τοῦ Πατριαρχείου (παιδεία, οἰκονομικὰ καὶ φιλανθρωπικὰ προγράμματα, ἔργα ὑποδομῆς κ.λπ.). Κατὰ τὴ διάρκειά τῆς δευτέρας Πατριαρχίας του, ὁ ἀγώνας του προσανατολίστηκε στὴν ἀναθέρμανση τῶν διορθοδόξων καὶ διεκκλησιαστικῶν σχέσεων, καθὼς ἐπίσης καὶ στὴν ἀποτελεσματικὴ ἀντιμετώπιση τῶν μεγάλων ζητημάτων τοῦ Γένους (Ἀναθέωρηση Γενικῶν Κανονισμῶν, Σύνταγμα τοῦ 1876, Προνομιακὸ ζήτημα, Βουλγαρικὸ καὶ Βλαχικὸ ζήτημα κ.ἄ.)· γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ οἱ ἐπιλογές του προκάλεσαν τὴν ἀντίδραση τῶν πολεμίων του καὶ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ὅπως στὸ θέμα τῆς στάσης του στὸ Βλαχικὸ ζήτημα στὴ Μακεδονία, στὸ θέμα τῆς ἐπαναφορᾶς τὸ 1908 σὲ ἰσχύ τοῦ Συντάγματος τοῦ 1876, στὴ στάση του στὴ διένεξη Ρώσων καὶ Ἑλλήνων μοναρχῶν στὸ Ἅγιον Ὅρος κ.λπ.

Ἡ δευτέρη Εἰσήγηση ἀναπτύχθηκε ἀπὸ τὸν Σεβασμιώτατο Μητροπολί-

4. Σύμφωνα μὲ τὸ Μήνυμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ. Βαρθολομαίου.

τη Μύρων κ. Χρυσόστομο με θέμα «*Ἡ ἐκκλησιαστικὴ καὶ ἡ εὐρύτερα πολιτικὴ Ἰωακείμ τοῦ Γ' καὶ ἡ ἀποδοδομένη εἰς αὐτὸν "ρωσσοφιλία"*». Πηγές τῆς Εἰσηγήσεως ἀπετέλεσαν οἱ Πατριαρχικοὶ Κώδικες, καὶ εἰδικότερα οἱ εἰσηγήσεις, κυρίως, τοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ πρὸς τὴν Ἁγία καὶ Ἱερὰ Σύνοδο. Ἡ ποικιλία καὶ τὸ εὖρος τῶν προβλημάτων ποῦ ἀντιμετώπισε ὁ Ἰωακείμ κατὰ τὴν τριακονταπεντάχρονη περίπου περίοδο (1878-1912) τῶν δύο πατριαρχιῶν του, ἀνέδειξαν τὴν προσωπικότητά του ὡς Προκαθημένου, καθὼς καὶ τὸ ὄραμα τῆς ἐνότητος τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης εἶχε νὰ ἀντιπαλέσει ἀφ' ἐνὸς μὲν τὴν ἑλληνικὴ ἐθνικὴ πολιτικὴ, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ἀρπακτικὴ πρὸς ὅ,τι ἑλληνικὸ καὶ ὀρθόδοξο διάθεση τῆς Ρωσίας, τῶν Βαλκανικῶν χωρῶν καὶ τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας.

Εἰδικότερα, ἀναφορικὰ μὲ τὸ *προνομιακὸ ζήτημα*, ἡ Πύλη ἀπὸ τὸ 1882 πῆξε ἀφόρητα τὸ Πατριαρχεῖο γιὰ τὸν ἔλεγχο τῶν προγραμμάτων διδασκαλίας, τῶν βιβλίων καὶ τῶν δασκάλων, καταστρατηγώντας τὸ ἀρχαῖο ἔθος ποῦ ἐπικαλεῖτο ὁ Πατριάρχης, ἀποβλέποντας στὸν περιορισμὸ τῶν προνομίων τοῦ Πατριαρχείου, ἔχοντας ὡς σύμμαχο τὴν ἀδιαφορία καὶ ἐγκατάλειψη τῆς Ρωσίας.

Στὸ Ἅγιον Ὄρος, ἡ *διείσδυση τῶν Ρώσων μοναχῶν* ταλαιπώρησε ἀφάνταστα καὶ τὸ «*Περιβόλι τῆς Παναγίας*», καὶ τὸν Ἰωακείμ. Ἡ ταυτόχρονη παρουσία στὸ Ἅγ. Ὄρος δύο κατηγοριῶν Ρώσων μοναχῶν, «*ἀγροίκων*» καὶ μορφωμένων, τοὺς ἔφερε σὲ ἀντιπαλότητα μὲ τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο, καὶ κατ' ἐπέκταση μὲ τὸ Πατριαρχεῖο, ποῦ ἐπιθυμοῦσε τὴ σύνταξη Κανονισμοῦ γιὰ τὶς σχέσεις τῶν Μονῶν μὲ τὰ Κελλία, ὅπου ἐντοπιζόνταν τὸ πρόβλημα, καὶ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση, ποῦ ἔβλεπε τὸ Ὄρος ὡς προκεχωρημένο φυλάκιο τῆς Ἑλλάδας στὴ Μακεδονία. Ἡ μετριοπάθεια, ἡ σύνεση, ὁ ρεαλισμὸς, ἡ ἀντικειμενικότητα καὶ ἡ διάκριση ποῦ ἐπέδειξε ὁ Ἰωακείμ στὶς διενέξεις Ἑλλήνων καὶ Ρώσων μοναχῶν, θεωρήθηκε ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση ὡς ἀδυναμία καὶ ρωσοφιλία.

Ὡς πρὸς τὸ *Βουλγαρικὸ ζήτημα*, ὁ Ἰωακείμ εἶχε ταχθεῖ ἤδη ἀπὸ τὸ 1872 κατὰ τοῦ σχίσματος. Ἡ βουλγαρικὴ προπαγάνδα καὶ ὁ ἐθνοφυλετισμὸς σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸν Πανσλαβισμό, ὑποκινούμενα ἀπὸ τοὺς Ρώσους καὶ ἐκφραζόμενα μὲ βανδαλισμοὺς καὶ φόνους, ἔβρισκαν κυματοθραύστη τὴν οἰκουμενικὴ ἰδεολογία τοῦ Θρόνου, πρωτοστατοῦντος τοῦ Πατριάρχου, ἔστω καὶ ἂν μὲ τὴν στάση του αὐτὴ διακυβεύονταν οἱ σχέσεις του μὲ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση.

Τὸ *Βλαχικὸ ζήτημα*, ποῦ ἀφοροῦσε στὴν ἐθνικὴ ταυτότητα τῶν Βλάχων στὶς ὀθωμανικὲς ἐπαρχίες Μακεδονίας, Ἡπείρου καὶ Θεσσαλίας, διογκώθηκε μὲ ἀφορμὴ τὸ προφορικὸ λατινικὸ ἰδίωμά τους, ποῦ θέλησαν νὰ ἐκμε-

ταλλευθοῦν οἱ Ρουμάνοι ἐθνικιστές, ἐπιδιώκοντας τὴ διχόνοια τῶν βλαχοφώνων καὶ ἑλληνοφώνων ἀδελφῶν, μὲ ἀπώτερο στόχο τὸν προσεταιρισμὸ καὶ τὸν ἐκρουμανισμὸ τῶν βλαχοφώνων. Ἡ ἐπεκτατικὴ διάθεση – πολιτικὴ ὄχι μόνον τῆς Ρουμανικῆς πολιτείας, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἐκκλησίας, διαφάνηκε καθαρὰ μὲ τὴν ἴδρυση στὸ Βουκουρέστι (1879) τοῦ «*Μακεδονορουμανικοῦ Συλλόγου*», καὶ τὴ δράση στὴ Μακεδονία τοῦ Ἀπ. Μαργαρίτη, μὲ προφανῆ σκοπὸ τὴν ἀπόσπαση τῶν ἑλληνοβλάχων ἀπὸ τὴν Πατριαρχικὴ δικαιοδοσία. Τὸ βλαχικὸ ζήτημα στὶς ἀρχὲς τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα εἶχε μετατραπῆ σὲ πολιτικὸ, ἔχοντας στὸ πλευρὸ τῶν πανσλαβιστῶν τὴν Πύλη, ποὺ ἀπέβλεπε στὴν ἀποδυνάμωση τοῦ Πατριαρχείου, τὶς μεγάλες δυνάμεις ποὺ ἐπιζητοῦσαν αὐξηση τῆς ἐπιρροῆς τους στὴν Ἀνατολή, καὶ τὴν Ρωσία, σὲ ἓνα αἶτημα ποὺ ἔβρισκε ἔρεισμα μόνον στὸ πέντε τοῖς ἑκατὸ τοῦ βλαχόφωνου πληθυσμοῦ. Τελικὰ, τὸ 1905 ἡ Πύλη, παρὰ τὸν ἄνισο ἀλλὰ γενναῖο ἀγῶνα τοῦ Ἰωακείμ, ἀναγνώρισε ἀθύπαρκτες Βλαχικὲς κοινότητες στὴν Εὐρωπαϊκὴ Τουρκία.

Ἡ ἑλληνοβουλγαρικὴ ἐκκλησιαστικὴ ἀντιπαράθεση ὀφείλεται σὲ μεγάλο ποσοστὸ καὶ στὸ ζήτημα τῶν *Μητροπολιτῶν τοῦ Θρόνου στὴ Μακεδονία, Θράκη καὶ Ἡπειρο*. Ὁ Ἰωακείμ εἶχε ἀποφασίσει ἤδη ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1880 νὰ ἀντικαταστήσει κάποιους ἱεράρχες, καθὼς ὁ ἔλεγχός τους ἦταν ἀποκλειστικὴ ἀρμοδιότητα τοῦ Φαναρίου. Ἀνάλογες μετακινήσεις ζητοῦσαν ἡ Ὑψηλὴ Πύλη καὶ ἡ Ρωσία. Ὁ Ἰωακείμ, παρὰ τὶς δυσκολίες τῆς πολύπλοκης κατάστασης, ἔχοντας καὶ τὴν ἀντίδραση τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησης, ἀκολούθησε συνετὴ τακτικὴ, ἀποβλέποντας στὸ κῦρος τοῦ Θρόνου καὶ στὸ συμφέρον τοῦ ποιμνίου του. Ἐφαρμόζοντας τὸ μέτρο τῶν προαγωγῶν, ἀντικατέστησε ἱκανὸ ἀριθμὸ ἱεραρχῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸν Γερμανὸ Καραβαγγέλη ἀπὸ Καστορίας καὶ τὸν Δράμας Χρυσόστομο Καλαφάτη.

Συνοψίζοντας ὁ ἅγιος Μύρων, τόνισε ὅτι ὁ Πατριάρχης Ἰωακείμ ὁ Γ' ἀντέστη σθεναρὰ στὶς διαθέσεις τῆς Πύλης γιὰ περιορισμὸ τῶν προνομίων τοῦ Γένους, θεωρώντας ἑαυτὸν ἐθνάρχῃ. Στὴν πολυδαίδαλη πολιτικὴ διπλωματικὴ κονίστρα, ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση μὲ τὴν ἐθνικὴ προοπτικὴ καὶ τὴν ρωσικὴ ἀντίστοιχα μὲ τὶς ἀρπακτικὲς διαθέσεις, τὴν Ὑψηλὴ Πύλη μὲ τὴν ἐχθρικὴ διάθεση πρὸς ὅ,τι χριστιανικὸ καὶ τὶς βαλκανικὲς χώρες μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ ἐθνοφυλετισμοῦ, ὁ μεγάλῳφρων Πατριάρχης ὕφαινε λεπτὲς ἰσορροπίες, ἐμφοροῦμενος ἀπὸ τὸ οἰκουμενικὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανικοῦ μηνύματος.

Τὴν *τρίτη* Εἰσήγηση τοῦ Συμποσίου μὲ θέμα «*Τὰ θεολογικὰ γράμματα κατὰ τὴν ἐποχὴν Ἰωακείμ τοῦ Γ'*», ἀνέπτυξε ὁ Καθηγητὴς κ. Βασ. Σταυρίδης ὁ ὁποῖος καταρχὴν βιογράφησε ὡς ἐξῆς ἐν συντομίᾳ τὸν Πατριάρχῃ καὶ κατέδειξε τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν παιδεία τοῦ Γένους καὶ τὰ θεολογικὰ

γράμματα ειδικώτερα: Ὁ αἰοίδιμος Πατριάρχης Ἰωακείμ ὁ Γ' (κατὰ κόσμον Χρῆστος Δεβερτζῆς ἢ Δημητριάδης) γεννήθηκε στίς 18 Ἰανουαρίου 1834 στὸ Βαφεοχώριον τοῦ Βοσπόρου, ὅπου καὶ ἔμαθε τὰ πρῶτα γράμματα κοντὰ στὸν πατέρα του Δημήτριο, ὅπως καὶ στὸ τοπικὸ σχολαρχεῖο μέχρι τὴν β' τάξη. Κατόπιν, μετέβη στὸ Ρύσιον, τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ τὴν Ρουμανία. Ἐκεῖ, στὸ Βουκουρέστι, χειροτονήθηκε διάκονος (1852) μετονομασθεὶς σὲ Ἰωακείμ. Παράλληλα, κατὰ τὴν ἐκεῖ παραμονή του παρακολούθησε ὅλη τὴ σειρὰ τῶν ἐγκυκλίων μαθημάτων στὸ οἰκοτροφεῖο τῶν ἀδελφῶν Ἀποστολάτων, μαθαίνοντας καὶ τὴ βλαχικὴ γλῶσσα. Στὸ διάστημα 1854-1860 ὑπηρετήσε στὴ Βιέννη –στὸ ναὸ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου καὶ στὴ συνέχεια στὸ ναὸ τῆς Ἁγ. Τριάδος– ὅπου ἐπιδόθηκε σὲ σπουδές, ἐξέμαθε δὲ καὶ τὴ γερμανικὴ γλῶσσα. Τὸ Νοέμβριον τοῦ 1860 διορίσθηκε δευτερεύων τῶν πατριαρχικῶν διακόνων καὶ τὸ Μάρτιον τοῦ 1863 μέγας πρωτοσύγκελλος· ἡ παρουσία του στὴν πατριαρχικὴ αὐλὴ τὸν κατάρτισε ἰκανῶς ἕνεκα τοῦ συγχρωτισμοῦ του μὲ τὸν πατριάρχη, τοὺς ἀρχιερεῖς - ἱερά σύνοδο, τίς πατριαρχικὲς καὶ συνοδικὲς ἐπιτροπές, τὰ πατριαρχικὰ γραφεῖα, τίς ὁμιλίαις, τοὺς λόγους καὶ τὰ ἀπὸ ἄμβωνος κηρύγματα. Ἐπὶ Σωφρονίου Γ' (1863-1864) ἐξελέγη μητροπολίτης Βάρνης (1864) κατόπιν συνδιαλέξεως πρὸς τοὺς καθηγητὲς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης· ἔπειτα, μετετέθη στὴ Μητρόπολη Θεσσαλονίκης (1874-1878), καὶ στίς 4 Ὀκτωβρίου 1878 ἀνῆλθε στὸν πατριαρχικὸ θρόνον Κωνσταντινουπόλεως, διαδεχθεὶς τὸ γέροντά του Ἰωακείμ Β' (α' 1860-1863, β' 1873-1878). Λόγῳ τῆς ἰσχυρῆς προσωπικότητάς του καὶ τῶν δυσκολιῶν τοῦ θρόνου ἐκ τῶν προβλημάτων τῆς ἐποχῆς, διαμορφώθησαν δύο μερίδες-κόμματα, οἱ Ἰωακειμικοὶ καὶ οἱ ἀντιἸωακειμικοί, ποὺ ἔμελλαν νὰ παίξουν καταλυτικὸ ρόλον κατὰ τὴ διάρκειαν τῶν δύο πατριαρχιῶν του. Ἀπέθανε τὴν 13ῃ Νοεμβρίου 1912 καὶ τάφηκε στὸ Βαλουκλή.

Ἦδη ὡς μητροπολίτης Βάρνης ὁ Ἰωακείμ (1864-1874) ἐπέδειξε ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἐκπαίδευση, ὡς πρόεδρος τῆς ἐφορίας τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς καὶ σύμβουλος τοῦ ἱερατικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συλλόγου. Σὲ συνεργασία μὲ τὸν Σχολάρχην ἀρχιμανδρίτη Γρηγόριον Φωτεινὸ καὶ τὸν καθηγητὴ Ἰωάννη Ἀναστασιάδην συνέταξαν ἔκθεσιν πρὸς τὴ σύνοδο γιὰ τίς ἀναγκαῖαις μεταρρυθμίσεις, ὀρίσθεις ἀπὸ τὴ σύνοδο ἀντιπρόεδρος τῆς πρὸς τοῦτο ἐπιτροπῆς. Ἡ ἔκθεσις, στὴν ὁποία διαδραμάτισε πρωτεύοντα ρόλον ὁ Ἰωακείμ, προτείνει, μεταξὺ ἄλλων, τὴ σύσταση ἱερατικῆς σχολῆς, καὶ τὴν προσθήκην τετάρτης τάξης.

Ὡς μητροπολίτης Θεσσαλονίκης (1874-1878) χρημάτισε μέλος τῆς ἐφορίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης καὶ στὴ συνέχεια καὶ πρόεδρος αὐτῆς, μὲ τὴν ιδιότητα δὲ αὐτὴ συνέλεξε μὲ τὰ ὑπόλοιπα μέλη 600 ὀθωμανικὲς λίρες ὑπὲρ

τῆς Σχολῆς. Παράλληλα, καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ἐκεῖ ἀρχιερατείας του, ἐνήργησε συντονισμένα καὶ μὲ ἐπιμέλεια γιὰ τὴν ἐθνικὴ ἐκπαίδευση.

Ἡ ἀνάρρησή του στὸν πατριαρχικὸ θρόνο ἔδωσε τὴν εὐκαιρία στὸν Ἰωακείμ νὰ καταδείξῃ τὸ πολὺπλευρο ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν παιδεία γενικὰ καὶ γιὰ τὰ θεολογικὰ γράμματα εἰδικότερα, ὅπως τεκμαίρεται ἀπὸ: α) τὸν ἐνθρονιστήριό λόγο του (1 Νοεμβρίου 1878), καὶ β) τὸ ὑπόμνημά του περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς καταστάσεως (12 Ἰανουαρίου 1879). Ἀναλυτικὰ, ἔδωσε ἰδιαίτερη βαρύτητα στὴ μόρφωση τοῦ ἀνωτέρου κλήρου, προέτεινε δὲ τὴν σύσταση τακτικῆς διαρκοῦς ἐπιτροπῆς τῆς παιδείας. Κατέβαλε σύντονες προσπάθειες γιὰ τὴν ἐδραίωση τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς καὶ τῆς Ἱ. Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης. Ἀνήγειρε λιθόκτιστο οἶκημα στὶς πατριαρχικὲς ἐγκαταστάσεις γιὰ τὴν πατριαρχικὴ βιβλιοθήκη καὶ ἀνασυνέστησε τὸ πατριαρχικὸ τυπογραφεῖο, ἐκ τοῦ ὁποῖου ἄρχισε νὰ ἐκδίδεται ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθεῖσα ἐφημερίδα «*Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*» (1880-1923). Τὸ 1881 καθιέρωσε τὸν θεσμὸ τοῦ πατριαρχικοῦ ἐπόπτου τῶν ὀρθοδόξων ἐλληνικῶν σχολείων, συνεκρότησε τὴν ἐκπαιδευτικὴ καὶ φιλολογικὴ ἀδελφότητα καὶ ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τὴ βυζαντινὴ μουσικὴ. Ἐγκατέστησε καὶ ἐγκαινίασε τὴ Δημοτικὴ Σχολὴ τοῦ Φαναρίου στὴν ἰδρυθεῖσα ὑπὸ τοῦ Γρ. Μαράσλη Μαράσλειο Σχολὴ (1901). Μερίμνησε γιὰ τὴν ἴδρυση τοῦ νέου μεγαλοπρεποῦς κτιρίου τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς στὸ Φανάρι (1882), ἐξασφαλίζοντας τὰ ἀναγκαῖα χρήματα. Ἐπὶ τῆς πατριαρχίας του ἐπαναλειτούργησε ἡ Ἱερατικὴ Σχολὴ τῆς Μ. τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας. Ἡ φοίτηση στὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης ἀπὸ ἐπταετῆς ἐπεκτάθηκε σὲ ὀκταετῆ μέχρι τὸ 1885. Παράλληλα, μερίμνησε γιὰ τὶς ἐγκαταστάσεις της, ἀνεγείροντας τρία νέα τμήματα (ἓνα ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μαγειρεῖο). Μὲ συστάσεις του, ἀλλὰ καὶ μὲ δικούς του πόρους σπούδασε πολλοὺς ἀπόρους νέους. Οἱ ἐνέργειες αὐτές, καθὼς καὶ τὰ διάφορα πατριαρχικὰ καὶ συνοδικὰ ἔγγραφα ἀποδεικνύουν τὴν ἀνύστακτη φροντίδα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ τοῦ Γ' γιὰ τὴ θεολογικὴ παιδεία.

Στὴν *τετάρτη* Εἰσήγηση τοῦ Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου, ὁ ἐλλογιμώτατος Καθηγητὴς κ. Ἰωάννης Ταρνανίδης, Κοσμήτωρ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ἀνέπτυξε τὸ θέμα «*Τὰ αἷτια τὰ προκαλέσαντα τὴν ἐξαπόλυσιν τῆς Ἐγκυκλίου τοῦ 1902 καὶ εἰδικώτερον ἡ ἀναφορὰ ταύτης πρὸς τὴν διορθόδοξον ἀναζήτησιν τῆς συνεργασίας καὶ ἐνότητος τῆς Ὀρθοδοξίας*». Ὁ ἐλλογ. κ. Καθηγητὴς ἐξῆρε τὴ σημασίαν τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ τοῦ Γ' γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῶν διορθόδοξων σχέσεων, κυρίως στὴ Βαλκανικὴ χερσόνησο, ὅπου, παρὰ τὴν καταδίκη τῶν ἐθνικιστικῶν καὶ ἐθνοφυλετικῶν τάσεων στὴ Μεγάλῃ Σύνοδο τῆς Κων-

σταντινουπόλεως (1872), οἱ ἔθνικιστικοὶ παροξυσμοὶ ἦταν διαρκῆς φαινόμενον. Ἡ εἰσήγησις ἐπικεντρώθηκε στὶς μαρτυρίες τῶν Πατριαρχικῶν καὶ Συνοδικῶν Ἐγκυκλίων τοῦ 1902 καὶ 1904 καὶ στὶς θλιβερῆς συνέπειες τοῦ ἔθνοφυλετισμοῦ γιὰ τὶς διορθόδοξες σχέσεις. Τὸ περιορισμένο τοῦ χρόνου τῆς εἰσηγήσεως δὲν ἐπέτρεψε στὸν κ. Καθηγητὴ τὴν ἀναφορὰ τῆς ἀπηχήσεως τῶν δύο Πατριαρχικῶν Ἐγκυκλίων στοὺς λαοὺς τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου, γεγονός που θὰ συνέβαλε στὴ διαμόρφωσις μιᾶς ολοκληρωμένης εἰκόνας τοῦ ὑπὸ ἀνάπτυξιν θέματος.

Σὲ ἐπίκαιρη παρέμβασί του μὲ τὸν τίτλο «Αἱ Πατριαρχικαὶ Ἐγκύκλιοι 1902 καὶ 1920», ὁ Καθηγητὴς κ. Σπυρ. Κοντογιάννης, μεταξὺ τῶν ἄλλων τόνισε ὅτι α) οἱ Πατριαρχικῆς Ἐγκύκλιοι τοῦ 1902 καὶ 1904, ὅσο καὶ ἡ μεταγενέστερη Πατριαρχικὴ Ἐγκύκλιος τοῦ 1920 ἀποτελοῦν σημαντικὰ κείμενα ὄχι μόνον γιὰ τὶς διορθόδοξες σχέσεις, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὶς σχέσεις τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας πρὸς τὶς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας καὶ Ὁμολογίες τῆς Δύσεως, διότι προτείνουν ἐν τελευταία ἀναλύσει, τὴν ἀναζήτησι μιᾶς νέας προοπτικῆς κοινῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν πιεστικῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα προέκυψαν ἐκ τῶν ἀντιεκκλησιαστικῶν ἢ καὶ τῶν ἀθεϊστικῶν τάσεων τῶν νέων ιδεολογικῶν συστημάτων.

β) Οἱ μεγάλες διασπάσεις τῆς ἐνότητος τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου κατὰ τὸν ΙΑ' καὶ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα, οἱ ὁποῖες ὑπέθαλψαν τὸν ἀθέμιτο ὁμολογιακὸ ἀνταγωνισμό γιὰ πολλοὺς αἰῶνες, ἐπληξάν σοβαρῶς ὄχι μόνον τὴν ἐσωτερικὴν ἐνότητα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ τὴν γενικότερη ἀξιοπιστία τοῦ χριστιανικοῦ μηνύματος γιὰ τὸν Θεό, τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν κόσμον.

γ) Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὸ ὅτι καὶ στὶς τρεῖς συγκεκριμένους Πατριαρχικῆς Ἐγκυκλίους τονίζεται μὲ ἰδιαίτερη ἐμφαση, παρὰ τὶς εὐλογες πικρίες τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας γιὰ τὴν προκλητικὴ καὶ ἀθέμιτη δράσι τῶν ξένων προπαγανδῶν στὸ σῶμα αὐτῆς, ἡ ἐπιτακτικὴ ἀναγκαιότης τῆς προσεγγίσεως καὶ συνεργασίας μεταξὺ τῶν Χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ Ὁμολογιῶν εἴτε διὰ τῆς προωθήσεως τῆς ιδέας τοῦ Θεολογικοῦ Διαλόγου, ὅπως προτείνεται στὴν Πατριαρχικὴ Ἐγκύκλιο τοῦ 1902, ἢ καὶ διὰ τῆς θεσμικῆς ἐκφράσεως τῆς συνεργασίας αὐτῆς εἰς μίαν Κοινωνίαν τῶν Χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν κατὰ τὸ πρότυπο τῆς Κοινωνίας τῶν Ἑθνῶν, ὅπως προτείνεται στὴν Πατριαρχικὴ Ἐγκύκλιο τοῦ 1920.

Τέλος, ὁ κ. Κοντογιάννης ὑπογράμμισε δ) ὅτι οἱ Ἐγκύκλιοι τοῦ 1902, τοῦ 1904 καὶ τοῦ 1920 στὸ πνεῦμα τῆς πρώτης, ἀνέπτυξαν καὶ προώθησαν τὴν συνεργασία μεταξὺ τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, καὶ τῶν ἄλλων χριστιανῶν. Οἱ Ἐγκύκλιοι πρότειναν τὴν πανορθόδοξον συναίνεσιν ὡς τὴ μόνη λύσι γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν κοινῶν προβλημάτων. Ἡ συνεργασία ἐπρε-

πε νά κυμανθεῖ σέ θέματα πρακτικοῦ χριστιανισμοῦ. Τό Παγκόσμιο Συμβούλιο Ἐκκλησιῶν (1948) συνέθεσε τις προτάσεις τῶν Ἐγκυκλίων τῶν ἐτῶν 1902 καί 1920 στοὺς σκοποὺς τῆς Οἰκουμενικῆς Κίνησεως.

Τό ἀπόγευμα τῆς ἴδιας ἡμέρας, ὁ Καθηγητῆς κ. Βλ. Φειδᾶς ἀνέπτυξε τὸ θέμα «*Ἡ Πατριαρχικὴ καὶ Συνοδικὴ Ἐγκύκλιος τοῦ ἔτους 1902 καὶ ἡ σύγχρονη Οἰκουμενικὴ Κίνηση*», διαρθρώνοντάς το σὲ τρία ἐπιμέρους κύρια μέρη:

α) *Κανονικὲς προϋποθέσεις* τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἀπὸ τῆ φύση του, ὑπῆρξε ἀνέκαθεν θεματοφύλακας τῆς ἐνότητος τῆς πίστεως καὶ τῆς κανονικῆς τάξεως, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τις ἱστορικὲς μεταβολές, ἐφαρμόζοντας στὶς ἐκάστοτε περιστάσεις ἓνα διακριτικὸ συνδυασμὸ κανονικῆς ἀκριβείας καὶ ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας. Στὰ πλαίσια αὐτά, ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἰωακείμ ὁ Γ' ἐνσάρκωσε τὴ διαχρονικὴ συνείδηση τῆς οἰκουμενικῆς ἀποστολῆς τοῦ Θρόνου, ἔχοντας νά ἀντιμετωπίσει τὰ διασπαστικὰ φαινόμενα τοῦ ἤδη καταδικασμένου ἐθνοφυλετισμοῦ (Σύνοδος Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 1872), καὶ τὴν συνακόλουθη ἐσωστρέφεια τῶν τοπικῶν Ἐκκλησιῶν, πού ἐπιδεινώθηκε ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ Πανσλαβισμοῦ στὰ μέσα τοῦ ΙΘ' αἰῶνα.

Ἡ Ἐγκύκλιος τοῦ 1902 πρότεινε νέα ἐκκλησιαστικὴ βάση γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν διαχριστιανικῶν σχέσεων: συγκεκριμένα, ὀριοθετεῖ τὴν κανονικὴ βάση λειτουργίας τῶν διορθοδόξων σχέσεων, προτείνει τὸ τέλος τοῦ ὁμολογιακοῦ ἀνταγωνισμοῦ καὶ τῆς πολεμικῆς θεολογίας μεταξὺ τῶν διαχριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν· συγχρόνως δέ, ἡ ἀνταλλαγὴ Συνοδικῶν ἢ Κοινωνικῶν γραμμάτων ἀναθέριψε τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως καὶ τὴν κοινωνία τῆς ἀγάπης.

β) *Ἐκκλησιολογικὰ κριτήρια*· ἡ ἀντιμετώπιση τῶν ἐκκλησιαστικῶν προβλημάτων σήμαινε τὴν κινητοποίηση τοῦ Συνοδικοῦ συστήματος, μὲ ἀπαραίτητη προϋπόθεση τὴν ἀποτελεσματικὴ ἀντιμετώπιση τῶν ἐσωτερικῶν προβλημάτων πού διατάρασσαν τὸν σύνδεσμο τῆς ἀγάπης. Τὸ ἐπιτακτικὸ αἶτημα τῆς ἐνότητος τῶν χριστιανῶν προβάλλει ἐπίκαιρο· πρὸς τὸ σκοπὸ αὐτὸ τῆς ἐνότητος καὶ ἀγάπης τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, ἡ δῆλωση τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς καὶ τῶν Προτεσταντικῶν Ἐκκλησιῶν ὡς «*ἀναδενδράδων*» (= παραφυάδων) νοσηματοδοτεῖ θετικὴ ἐκκλησιολογικὴ θεώρηση αὐτῶν.

γ) *Ἐκκλησιαστικὲς προτάσεις*· ἰδιαιτέρα ἀπευθύνεται ἡ Ἐγκύκλιος πρὸς τὴν Παλαιοκαθολικὴ καὶ τὴν Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία, βρῖσκοντας λόγῳ τῆς φύσεως τῆς Ὁρθοδοξίας θετικὴ ἀνταπόκριση στὶς Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες.

Κατὰ τὸν κ. Φειδᾶ:

ι) Ἡ Ἐγκύκλιος καταξίωσε τὴ σταθερὴ ἰσχὺ τῆς κανονικῆς παραδόσεως

καὶ τοῦ συνοδικοῦ θεσμοῦ (καθὼς δὲν ἀπεστάλη στίς Ἐκκλησίες Ἀντιοχείας καὶ Βουλγαρίας, ὡς ἀποκομμένες ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνία), καὶ καταδίκασε (ἢ Ἐγκύκλιος τοῦ 1904) τὸν ἔθνοφυλετισμὸν.

ii) Κάλεσε σὲ συνεπῆ στάση τίς τοπικὲς Ἐκκλησίες γιὰ τὴν ὑπέρβαση τῶν τραυματικῶν ἐμπειριῶν τοῦ παρελθόντος.

iii) Μὲ βάση τὴν ἐκκλησιαστικὴν οἰκονομία γιὰ τὴν ἐνότητα τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, καθόρισε τίς θεολογικὲς προϋποθέσεις, τὰ κανονικὰ κριτήρια καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς σκοποὺς. Κατοχύρωσε τὴ συναινέση ὄλων τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν σὲ σχετικὴ μετέπειτα πρωτοβουλία.

iv) Ἔδωσε ὥθηση σὲ ἀντίστοιχες τάσεις τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Δύσης, παρὰ τὴν ἀντίδραση τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας.

v) Κάλεσε τίς Ἐκκλησίες τῆς Δύσεως νὰ παύσουν τίς ἀντικανονικὲς μεθόδους τοῦ προτεσταντικοῦ Μισσιοναρισμοῦ, ἐνέπνευσε δὲ τίς ἀνεπίσημες Οἰκουμενικὲς Διασκέψεις (Γενεὴ 1920, Λωζάννη 1924, Ἄμστερνταμ 1937), καὶ μακροπρόθεσμα τὴν ἴδρυση τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν (1948).

vi) Ὑπογράμμισε τὴν ἐπιτακτικὴν ἀνάγκη τοῦ θεολογικοῦ διαχριστιανικοῦ διαλόγου, προειδοποίησε γιὰ τὸ ἐνδεχόμενον ἀποτυχίας τῆς πρότασης, καὶ τόνισε τὴν ἐλπίδα στὴ θεία πρόνοια γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἐνότητας τῆς χριστιανοσύνης.

vii) Τέλος, ἢ Ἐγκύκλιος τοῦ 1920 προβάλλει ἐμφαντικὰ τὴν προτεραιότητα τοῦ κριτηρίου τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης, ἔναντι τοῦ κριτηρίου τοῦ διαλόγου τῆς ἀληθείας.

Οἱ ἀπαντήσεις τῶν κατὰ τόπους Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, πού ἀκολούθησαν τὴν Ἐγκύκλιο τοῦ 1902, εὐνόησαν ἐξαιρετικὰ τὴν προώθηση τῆς ιδέας τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως, κυρίως σὲ ζητήματα πρακτικοῦ χριστιανισμοῦ. Συμπερασματικά, ἡ πορεία τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως κατὰ τὸν Κ' αἰῶνα δικαίωσε τὰ ἀρχικὰ κριτήρια πού θέσπισε ἢ Ἐγκύκλιος, στὸ πλαίσιο τῶν διμερῶν καὶ πολυμερῶν διαλόγων, στὴν ἴδρυση τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν (1948) καὶ στὸ «Διάλογο τῆς Ἀγάπης» πρὸς τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία.

Στὴ συνέχεια, ὁ ἔλληγομώτατος Καθηγητὴς κ. Κωνσταντῖνος Σκουτέρης, Κοσμήτωρ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἀνέπτυξε τὸ θέμα: «Ἡ ἐγκύκλιος τοῦ 1902 καὶ αἱ διορθόδοξοι σχέσεις κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐκδόσεώς της, ἰδίως εἰς τὰ Βαλκάνια καὶ τὴν Μ. Ἀνατολὴν καὶ ἡ σημασία της διὰ τὴν τότε καὶ διὰ τὴν ἐνεστῶσα πραγματικότητα». Ἡ περίοδος τῆς πατριαρχίας τοῦ Ἰωακείμ τοῦ Γ' ὑπῆρξε πολυτάραχη, ἐπηρεάζοντας σὲ μεγάλο βαθμὸ τίς πρωτοβουλίες του. Ἡ ἀνάρρησή του στὸν Θρόνον συνέπε-

σε με καταστάσεις και συγκυρίες ἑξαιρετικά κρίσιμες για τὴ γενικότερη Ὁρθόδοξη κοινωνία και μάλιστα στὰ Βαλκάνια και στὴ Μέση Ἀνατολή. Ἡ ἱστορική εἰκόνα τοῦ, κατὰ μεγάλο βαθμό, κατακερματισμένου Ὁρθοδόξου κόσμου, κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΘ' αἰῶνα και τὶς ἀρχές τοῦ Κ', εἶχε ἀσφαλῶς τὶς ἰδεολογικές καταβολές της. Οἱ ἐπαναστάσεις τῶν Ὁρθοδόξων λαῶν για τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ δέχθηκαν τὶς ἐπιπτώσεις τῆς νέας ἀντίληψης για τὸ ἔθνος-κράτος. Ὁ Ὁρθόδοξος κόσμος δὲν εἶχε τὰ ἀπαραίτητα θεολογικά ἀντισώματα για νὰ ἀντιμετωπίσει τὶς νέες προκλήσεις τῶν καιρῶν, για νὰ βγεῖ ἀλώβητος και νὰ παραμείνει ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὶς νέες ἰδέες. Ἡ γλίσχρο θεολογική κατάρτιση τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν και τὸ συνεπακόλουθο αὐτῆς, ἡ ἀποξένωση δηλ. ἀπὸ τὴν πατερική θεολογία, εἶχε ὡς συνέπεια νὰ ἀντιμετωπίζονται τὰ προβλήματα τῆς νέας τάξεως περιστασιακά και μὲ κριτήριο τὶς εὐκαιριακές διεκδικήσεις. Ἔτσι, για πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας ἐμφανίζεται ἡ ἰδέα μιᾶς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ταύτιζε τὸν ἑαυτὸ της με τὸ ἐπὶ μέρους ἔθνος. Ἡ ταύτιση ὁμως Ἐκκλησίας και ἔθνους μοιραία ὀδηγοῦσε στὸν ἐκκλησιαστικὸ κατακερματισμό.

Οἱ κατὰ τόπους Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες βρέθηκαν ἐγκλωβισμένες σὲ νέες ἰδεολογίες, οἱ ὁποῖες ἀλλοίωσαν τὸ ἐκκλησιαστικὸ φρόνημα, ὅπως αὐτὸ εἶχε βιωθεῖ για αἰῶνες στὴν Ἀνατολή. Στὴ Μέση Ἀνατολή βρισκόταν σὲ ἐξέλιξη λήγοντος τοῦ ΙΘ' αἰῶνα, ἡ ἐπίμονη και μὲ τὴ χρησιμοποίηση πολλῶν μέσων ρωσική ἐπέμβαση στὰ πράγματα τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ καλλιεργηθεῖ ἡ ἰδέα ὅτι οἱ ἐκεῖ Ὁρθόδοξοι ἦσαν Ἀραβες. Μὲ ὠμὴ παρέμβαση τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης ἀναγκάστηκε τὸ 1899 σὲ παραίτηση ὁ Πατριάρχης Σπυρίδων και ἐξελέγη νέος Πατριάρχης, ἀπὸ μόνους τοὺς ἀραβόφωνες, ὁ Λαοδικεῖας Μελέτιος Ντουμάν. Οἱ ἑλληνόφωνες πραξικοπηματικά, λόγω φυλετικῶν και ἐθνικιστικῶν αἰτίων, δὲν κλήθηκαν στὴν ἐκλογή. Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἐκρῦθμου καταστάσεως ἦταν νὰ διακοπεῖ ἡ κανονική κοινωνία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου με τὸ παλαίφατο Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος για τὸν ὁποῖο και ἡ Πατριαρχική και Συνοδικὴ Ἐγκύκλιος τοῦ 1902 δὲν ἀπευθυνόταν στὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας.

Μέσα σ' αὐτὸ τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο γεννήθηκε ἡ νέα ἀντίληψη για τὴν αὐτοκεφαλία. Στὴ νέα ὁμως τώρα πραγματικότητα ἡ αὐτοκεφαλία συνδέθηκε με τὴν ἐθνική-κρατική ὄντοτητα. Ἡ ὁποία ἐθνικότητα ἀναγνωρίστηκε ὡς ὁ *sine qua non* παράγων και ὡς τὸ θεμελιακὸ προσδιοριστικὸ στοιχεῖο τῆς αὐτοκεφαλίας. Για τὴν εὐκόλη ἀποδοχή αὐτῆς τῆς, κατὰ μιὰ ἔννοια, νέας ἐκκλησιολογίας ἀσφαλῶς βοήθησε και ἡ μακρὰ τουρκική κατοχὴ τῶν Ὁρθοδόξων λαῶν. Ἔτσι, ὅταν ἐλευθερώθηκαν οἱ λαοὶ αὐτοὶ ἀναπόφευκτα, κατὰ κάποιον τρόπο, δημιουργήθηκαν οἱ «ἐθνικές αὐτοκέφαλες Ἐκκλησίες».

Ἄλλο ἐθνικὸς παράγων γίνεται συνήθως συντελεστὴς προσκομιμάτων, περιοριστικὸ ἐργαλεῖο τῆς παγκόσμιας εἰκόνας καὶ τῆς κοινῆς μαρτυρίας τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἐκεῖνο πάντως ποὺ εἶναι ἀναγκαῖο νὰ σημειωθεῖ εἶναι ὅτι στὴ νέα πραγματικότητα ἐμφανίζεται καὶ μιὰ ἀμβλυνση τοῦ κανονικοῦ αἰσθητηρίου. Ὁ σεβασμὸς στὴν κανονικὴ παράδοση ἦλθε σὲ δευτέρη μοῖρα καὶ συνήθως χρησιμοποιήθηκε ὄχι ὡς λόγος ἀκριβείας, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς τρόπος οἰκονομικῆς διευθετήσεως τῶν καινοφανῶν προβλημάτων.

Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἰωακείμ ὁ Γ', στὸν ἐνθρονιστήριό λόγο του, τὸ δεύτερον (1901), κάνει εἰδικὴ ἀναφορὰ στὴν, μὲ βάση τὴν κανονικὴ παράδοση, ἐπικοινωνία τῶν Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν. Στὴν ἀνταπαντητικὴ δὲ Ἐγκύκλιό του τοῦ ἔτους 1904 πρὸς τὶς Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες, οἱ ὁποῖες ἀπέστειλαν ἀπαντητικὲς ἐπιστολὲς στὴν Ἐγκύκλιο Ἐπιστολὴ τοῦ 1902, ἔψεξε τὸν ἐθνοφυλετισμὸ ὀρισμένων Ὁρθόδοξων Ἐκκλησιῶν, οἱ ὁποῖες μὲ τὶς ἐνέργειές τους συμβάλλουν *«ἐπὶ συγχύσει καὶ ἀνυπολογίστῳ ζημίᾳ τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος καὶ ἐπὶ διασπάσει καὶ καταμελισμῷ τῆς μιᾶς καὶ Καθολικῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας εἰς μέρη καὶ τμήματα ἀπὸ φυλετικῶν παραδόσεων καὶ γλωσσικῶν ιδιωμάτων γνωριζόμενα»*. Τὸ πνεῦμα αὐτὸ εἶναι *«ἐκτὸς τοῦ περιβάλλου τῆς Οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας κνοφορηθέν»*, εἶναι *«ξενίζον καὶ ὕπουλον πνεῦμα, ὀλεθριῶς ἐπιδρῶν ἐπὶ τε τῶν ἀπαιδευτῶν καὶ τῶν παιδευθέντων τὴν κατὰ κόσμον μόνον σοφίαν»*, εἶναι πνεῦμα *«ξένον τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ὀθνεῖον»*, ὁδηγεῖ δὲ σὲ διάσπαση τῆς ἐνότητας τῆς Ἐκκλησίας καὶ σὲ ὑποτίμησι τῆς καθολικότητάς της.

Στὶς πρωτοβουλίες τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου πρέπει νὰ καταγραφῆ καὶ ἡ συγκρότησι τῆς Συνόδου τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ ἔτους 1872, στὴν ὁποία καταδικάσθηκε ὁ ἐθνοφυλετισμὸς ὡς νοοτροπία ἀπόλυτα ἀσύμβατη μὲ τὴν Ὁρθόδοξη θεωρία καὶ πράξι καὶ μάλιστα ὡς αἴρεσι. Ἡ Σύνοδος αὐτὴ τοῦ 1872 κατέκρινε τὶς φυλετικὲς διακρίσεις, τοὺς τοπικισμοὺς καὶ τὶς ἐθνικὲς διχοστασίες στὴν Ἐκκλησίᾳ τοῦ Χριστοῦ, ὡς ἀλλότριες πρὸς τὴ διδασκαλία τοῦ Εὐαγγελίου, πρὸς τὴ θεολογία τῆς Ἀνατολῆς, καὶ εἰδικότερα πρὸς τοὺς ἱεροὺς κανόνες της. Ὁ ἐθνοφυλετισμὸς ἀποδοκιμάσθηκε ὡς τελείως ξένος καὶ πολέμιος τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας καὶ ἀντίθετος πρὸς τὸ ἀπ' αἰῶνων πολίτευμα τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἰωακείμ ὁ Γ' ἐνθαρρύνθηκε ἀπὸ τὶς ἀπαντήσεις τῶν Ὁρθόδοξων Ἐκκλησιῶν στὰ ἐνθρονιστήρια γράμματά του καὶ ἐξαπέλυσε τὴ γνωστὴ αὐτὴ Ἐγκύκλιο στὶς 12 Ἰουνίου τοῦ 1902, ἀφ' ἑνὸς μὲν γιὰ νὰ ἐνισχύσει τὸν σύνδεσμο τῶν Ὁρθόδοξων Ἐκκλησιῶν, σὲ ἐποχὴ ποὺ ὑπῆρχε ἀνάγκη γιὰ μιὰ τέτοια ἐνίσχυσι, ἀφ' ἑτέρου δὲ γιὰ νὰ θέσει τὸ ζήτημα τῆς καθόλου χριστιανικῆς ἐνότητας.

α) Κατὰ πρῶτο λόγο δὲν πρόκειται ἀπλῶς γιὰ ἓνα σύνθητες ἐθιμοτυπικοῦ χαρακτήρα Πατριαρχικὸ Γράμμα, ἀλλὰ γιὰ κείμενο, τὸ ὁποῖο ἔγινε ἀντικείμενο «ἐπισταμένης μελέτης καὶ δοκιμασίας» ἐκ μέρους τῆς Ἱ. Συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τὸ ὁποῖο κυρώθηκε μετὰ τὴ σφραγίδα τῆς συνοδικῆς ἀποφάσεως καὶ, ὅπως σημειώνεται, στοιχίζεται πρὸς τὸ «ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ κρατοῦν ἔθος».

β) Κατὰ δεῦτερο λόγο ἡ Ἐγκύκλιος τοῦ 1902 προσφέρθηκε στὶς κατὰ τόπους Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες ὡς κείμενο ἐργασίας καὶ διαβουλεύσεως μᾶλλον, παρὰ ὡς ἐκ τῶν ἄνω ἀπόφαση. Γιὰ τὴ στήριξη αὐτῆς τῆς προθέσεως γίνεται μνεία τῆς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικῆς πρακτικῆς, κατὰ τὴν ὁποία «οἱ τῶν Ἐκκλησιῶν θεοφιλῶς προστατοῦντες ἐπίσκοποι τὰς ἑαυτῶν ἀπορίας καὶ τὰς τούτων λύσεις διὰ γραμμάτων ἀλλήλοις ἀνεκοινοῦντο, ἐπιμελῶς καὶ φιλαδέλφως προσέχοντες ἐπιζητεῖν τὴν ἐν λόγοις καὶ ἔργοις ὁμοφροσύνην».

γ) Μετὰ τὴν Ἐγκύκλιο τοῦ 1902 δὲν θίγονται γενικὰ καὶ ἀόριστα ζητήματα, ἀλλὰ συγκεκριμένα προβλήματα, τὰ ὁποῖα δοκίμαζαν τὴν ἐποχὴ τῆς ἔξαπολύσεώς της τὴν σύμπασα Ὁρθοδοξία, καὶ κυρίως τὸ ζήτημα τῶν σχέσεων καὶ τῆς ἐνότητος τῶν κατὰ τόπους αὐτοκεφάλων Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν.

δ) Ἡ τετάρτη παρατήρηση ἀφορᾷ στὸ συνδυασμὸ τοῦ ζητήματος τῆς ἐνότητος τῶν κατὰ τόπους Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν διὰ τὴν κοινὴ μαρτυρία τους πρὸς τὸν ἐκτὸς τῆς Ὁρθοδοξίας χριστιανικὸ κόσμον. Ἡ Ἐγκύκλιος ὑπαινίσσεται ὅτι ἡ ἐνότητα τοῦ Ὁρθοδόξου κόσμου, ἡ ὁποία στηρίζεται «ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν Ἀποστόλων» καὶ στερεοῦται «ὑπὸ θειοτάτων καὶ θεοφόρων Πατέρων ἐν Οἰκουμενικαῖς Συνόδοις» καὶ πορεύεται «ἐν ταυτότητι πίστεως καὶ ὁμοιότητι ἡθῶν καὶ ἐθίμων», δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει μιὰ κλειστὴ αὐτοτέλεια, ἡ ὁποία θὰ συνεπάγεται ἐγωιστικὴ αὐτάρχεια, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀνακλᾶται στὴν ἀγωνία καὶ στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐνότητα τοῦ σύμπαντος χριστιανικοῦ κόσμου.

Χωρὶς νὰ μειώνεται στὸ ἐλάχιστο ἡ Ὁρθόδοξη ἐκκλησιολογία, ἡ Ἐγκύκλιος τοῦ 1902 ἀναφέρεται στὶς δύο «μεγάλες τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀναδενδράδες», τὴν Ρωμαιοκαθολικὴ δηλονότι καὶ τὴν τῶν Διαμαρτυρομένων Ἐκκλησία. Μετὰ τὴν Ἐγκύκλιο τοῦ 1902 προτείνεται στὶς Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες ἡ σοβαρὴ μελέτη τοῦ ζητήματος τῆς μετὰ τῶν ἑτεροδόξων ἐπικοινωνίας καὶ ριφθῆκε ἡ ἰδέα νὰ γίνῃ «προδιάσκεψις τις περὶ τούτου ἐπὶ τῷ παρασκευασίᾳ πεδίου ὁμαλὸν φιλικῆς ἀμοιβαίας προσπελάσεως, καὶ καθορίσαι ἐν κοινῇ ὁμοφωνία τῶν μελῶν τῆς καθόλου Ὁρθοδόξου ἡμῶν Ἐκκλησίας τὰς βάσεις, τὰ μέτρα καὶ τὰ μέσα, τὰ ὡς ἄριστα κριθησόμενα».

Τὸ μείζον θέμα τῆς Ἐγκυκλίου τοῦ 1902 εἶναι ἀσφαλῶς ἡ ἐνότητα τῶν

κατὰ τόπους Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν. Ἡ ἐνότητα τοῦ χριστιανικοῦ γενικότερα κόσμου εἶναι συνυφασμένη καὶ προϋποθέτει τὴν ἐνότητα τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, ἄλλως δὲ εἶναι ἀνέφικτη. Μὲ τὴν Ἐγκύκλιο τοῦ 1902 κλήθηκαν οἱ Προκαθήμενοι τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν νὰ ἀναλάβουν τὶς εὐθύνες τους, νὰ καταθέσουν τὶς κρίσεις τους καὶ νὰ δώσουν προτάσεις μὲ τὶς ὁποῖες θὰ διευκολυνόταν ἡ Ὁρθόδοξη συναντίληψη. Τὰ σαφῆ πρὸς τὶς Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες ἐρωτήματα εἶναι μᾶλλον ἀποτέλεσμα ἐνσυνειδήτου χρέους μπροστὰ στὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ στὶς πρωτόγνωρες προκλήσεις, οἱ ὁποῖες διαγράφονταν σαφῶς στὸν ὀρίζοντα. «*Τὸ ἐπιφερόμενον ἐναντίον πνεῦμα τοῦ αἰῶνος τούτου*» δὲν ἄφηνε στὶς Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες πολλὰ περιθώρια ἐφησυχασμοῦ. Τὸ νόημα τῆς Ἐγκυκλίου ὑπῆρξε ἀπόλυτα σαφές· οἱ ἱστορικές συγκυρίες ὑποχρέωναν τὶς Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες νὰ ἐργασθοῦν μὲ κάθε κόστος γιὰ νὰ ἀποκαταστήσουν τὴν ἐνότητά τους. Στὴν Ἐγκύκλιο τοῦ ἔτους 1902, ἀπάντησαν, μὲ θετικὴ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀνταπόκριση στὰ ἐρωτήματα, οἱ Ἐκκλησίες Ἱεροσολύμων, Ρωσίας, Ἑλλάδος, Ρουμανίας, Σερβίας καὶ Μαυροβουνίου, ὑποβάλλοντας μάλιστα καὶ συγκεκριμένες προτάσεις. Πὰ ἄγνωστο λόγο δὲν ἔστειλε ἀπάντηση τὸ Πατριαρχεῖο Ἀλεξανδρείας, ἐνῶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου, ἡ ὁποία ἐπίσης δὲν ἀπάντησε, τὴν περίοδο ἐκείνη δὲν εἶχε Προκαθήμενο. Τὸ Πατριαρχεῖο Ἱεροσολύμων ἔκανε λόγο γιὰ σεβασμὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοδοσίας καὶ τῶν προνομίων κάθε Ἐκκλησίας. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρωσίας ἀνεφέρθη μὲν στὴν ἀδελφικὴ ἐπικοινωνία ὡς τὸ δραστικὸ μέσο «*ἰατρείας*» τῶν «*κοινωνικῶν ἀνωμαλιῶν*» τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, ἐσημείωσε ὅμως καὶ τὶς δυσχέρειες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Σερβίας ἐξῆρε τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως ὄλων τῶν αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν καὶ τὴ σημασία τῆς ἀνταλλαγῆς γνωμῶν μεταξὺ αὐτῶν γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ἐνότητας. Τέλος, ὁ Μητροπολίτης Μαυροβουνίου Ἰωάννης ἐσημείωνε τὴν ἀνάγκη τῆς ἐνότητας, πρότεινε δὲ παράλληλα πρὸς τὴν ἀμοιβαία ἀδελφικὴ ἐπικοινωνία καὶ τὴ συγκρότηση ἰδιαίτερων Συνόδων τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν καὶ μάλιστα τῶν Προκαθημένων αὐτῶν γιὰ τὴν ἐπίλυση τῶν προβλημάτων.

Ἡ ἀνταπαντητικὴ Ἐπιστολὴ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου τοῦ 1904, τὴν ὁποία ἤδη μνημονεύσαμε, ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστη συνέχεια τῆς Ἐγκυκλίου τοῦ 1902, ἐκφράζεται δὲ καὶ σ' αὐτῇ, ἐντονότερα μάλιστα σ' αὐτῇ, ἡ διακαὴς ἐπιθυμία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου γιὰ τὴν ἐνότητα τῶν κατὰ τόπους Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν. Τὸ ἐρώτημα, τὸ ὁποῖο τίθεται σήμερα σ' ὄλες ἀσφαλῶς τὶς Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες εἶναι, ἂν καὶ κατὰ πόσο καὶ σὲ ποιά ἔκταση αὐτὰ τὰ δράματα καὶ αὐτὲς οἱ προσπάθειες εἶχαν ἀποτελέσματα ἢ παρέμειναν ἀπλῶς μιὰ ἀνέφικτη ἀγαθὴ πρόθεση. Στὰ θετικὰ πρέπει νὰ καταγράψει κα-

νεὶς τὸ «Πανορθόδοξο Συνέδριο» τοῦ 1923, τὴν πραγμάτωση στὴν ἱερὰ Μονὴ τοῦ Βατοπεδίου στὸ Ἅγιον Ὄρος, τὸ ἔτος 1930, τῆς «Διορθοδόξου Ἐπιτροπῆς», τὶς «Πανορθόδοξες Διασκέψεις» τῆς Ρόδου καὶ τοῦ Σαμπεζῦ, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1961 καὶ 1968, τὶς Προσυνοδικὲς Διασκέψεις, ἐπίσης στὸ Σαμπεζῦ τῆς Γενεύης, ἀπὸ τὸ 1976 καὶ ἔξῃς, καὶ τοὺς διάφορους Θεολογικοὺς Διαλόγους, οἱ ὁποῖοι πραγματοποιήθηκαν κατὰ τὸ δεύτερο ἡμισυ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, ὕστερα ἀπὸ πανορθόδοξη συμφωνία, καὶ οἱ ὁποῖοι, παράλληλα μὲ τὴ θεολογικὴ ἐργασία γιὰ τὴν προσέγγιση ἑτεροδόξων Ἐκκλησιῶν, συντέλεσαν στὴ στενότερη ἐπικοινωνία τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, μέσῳ τῶν ἐκπροσώπων τους σ' αὐτοὺς τοὺς Θεολογικοὺς Διαλόγους.

Στὴν ἐνεστῶσα πραγματικότητα, κατὰ τὴν ὁποία ἐνθαρρύνεται ἡ διαφορετικότητα, ἡ Ὁρθοδοξία ἀντιμετωπίζει μιὰν ἐκκοσμικευμένη ἀντίληψη τῆς κοινωνίας, ἡ ὁποία μπορεῖ, ἂν δὲν ἀντιμετωπισθεῖ μὲ τὰ κριτήρια τοῦ Ὁρθοδόξου φρονήματος, νὰ διαβρώσει τὴν ἐκκλησιαστικὴ κοινωνία. Ἡ ἐνότητα τοῦ Ὁρθοδόξου κόσμου εἶναι, χωρὶς ὑπερβολή, ὑπαρξιακὴ ἀνάγκη. Κατὰ συνέπεια πρέπει νὰ ἀξιοποιηθεῖ ἡ ἐργασία ποὺ μέχρι τώρα ἔχει γίνει, κυρίως στὸ πλαίσιο τῶν Προσυνοδικῶν Διασκέψεων, νὰ συνεχισθεῖ ἡ προσυνοδικὴ ἐργασία καὶ νὰ ἐπαναδειχθεῖ ὁ στόχος τῆς συγκλήσεως τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου.

Τὸ πρόγραμμα τῶν Εἰσηγήσεων ἔκλεισε ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Ἡλιουπόλεως καὶ Θείρων κ. Ἀθανάσιος, μὲ θέμα: «*Σχόλιον ἐπὶ τῆς τοποθετήσεως Ἰωακείμ τοῦ Γ' ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς νεώτερης ἐκκλησιαστικῆς τέχνης καὶ τῆς εὐταξίας γενικώτερον*». Ἡ ἐκτίμηση τῆς σημασίας τῆς στάσεως τοῦ Πατριάρχου ἀπέναντι στὴν τέχνη καθορίζεται ἀπὸ τὴ σχέση του πρὸς τοὺς παλαιοὺς Ἰωασαφαίους, καὶ ἐκ τῆς προτιμῆσεώς του πρὸς τὴν ρωσικὴ τέχνη. Ὁ Ἰωακείμ διατήρησε στενὲς σχέσεις μὲ τὴν ἀδελφότητα τῶν Ἰωασαφαίων κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἔξορίας του στὸ Κελλὶ τῆς Μ. Μεγίστης Λαύρας στὸ Μυλοπόταμο τοῦ Ἁγίου Ὄρους, μὲ τὴ χειροτονία τοῦ ἱερομονάχου Ἰωάσαφ σὲ πρεσβύτερο, μὲ τὴν παραγγελία σὲ αὐτοὺς εἰκόνων ποὺ ἀκολούθως ὁ Πατριάρχης ἀφιέρωνε σὲ ναοὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως κ.ἄ. Τὴν ἰδιαίτερη σχέση τοῦ Πατριάρχου μὲ τὴν ἀδελφότητα ἀποδεικνύει καὶ ἡ μεταξὺ τους ἀλληλογραφία: σὲ μία ἐπιστολὴ μάλιστα ὁ Ἰωακείμ ἐκφράζει τὴν ἐπιθυμία «*νὰ ἀποθάνει εἰς τοὺς κόλπους*» τῆς ἀδελφότητος. Ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον, ἐπίσης, παρουσιάζει ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἰωακείμ πρὸς τὴν ἀδελφότητα, μὲ τὴν ὁποία τῆς ἀναθέτει τὴν ἱστορήση εἰκόνων κατὰ τὰ πρότυπα τοῦ Ἱ. Ν. τῆς Μεγίστης Λαύρας, μὲ σκοπὸ τὴν διακόσμηση τοῦ Πατριαρχικοῦ Ναοῦ. Φαίνεται ὅμως πῶς ἡ τεχνοτροπία τῶν ἱστορουμένων ἀπὸ τὴν ἀδελφότητα εἰκόνων παρεξέκλινε ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ παράδοση («*ἀφίσταται*

πολύ..., ἀποκλίνει δὲ πρὸς τὴν ρωσικὴν παράστασιν»), ὅπως δηλώνεται σὲ νέα ἐπιστολὴ τοῦ Ἰωακείμ πρὸς τὴν ἀδελφότητα. Ἡ ἐπιστολὴ ἐμφανίζει τὸν Πατριάρχη νὰ ὑποστηρίζει τὴ βυζαντινὴ παράδοση, ἐνῶ ἀντιθέτως οἱ προτιμήσεις του ἔκλιναν πρὸς τὴ δυτικίζουσα θρησκευτικὴ ζωγραφικὴ, ἐπίδραση ποὺ δέχθηκε προφανῶς κατὰ τὴν παραμονή του στὴ Βιέννη (1855-1860). Ἡ ἐπίδραση ἐπίσης ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν τεχνοτροπία τῶν εἰκόνων μὲ τις ὁποῖες διακόσμησε τὸν Ἱ. Ν. Ἀγίας Τριάδος στὸ Πέραν, ἔργα τοῦ Καλύμνιου διαπρεποῦς ζωγράφου Σακελλάριου Μαγκλῆ (1844-1886), ναζαρηνῆς νοοτροπίας. Ἡ ναζαρηνίζουσα τεχνοτροπία, ὡς καλλιτεχνικὴ ἔκφραση, διακρίνεται ἀπὸ αὐστηρὸ ρεαλισμὸ, ἐπιμελημένη τεχνικὴ, προσεκτικὴ ἀπεικόνιση τῶν λεπτομερειῶν, στοιχεῖα ποὺ προϋποθέτουν ζωγραφικὴ καὶ τεχνικὴ ἱκανότητα.

Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς τοποθετήσεως τοῦ Ἰωακείμ Γ' στὰ θέματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας, κυριαρχεῖ τὸ σύστημα τῆς βελτιώσεως σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς, μὲ ἀρχὴ τὸ οἰκονομικὸ ζήτημα. Μὲ χορηγίες ὁμογενῶν, ἀνακαίνισε τὰ καταρρέοντα Πατριαρχεῖα μὲ ἐκ βάθρων ἐπισκευές, ἐπεξέτεινε τὶς κτιριακὰς ἐγκαταστάσεις τοῦ Πατριαρχικοῦ Μεγάρου, ἀνήγειρε ἰδιαίτερο ἐνδιαίτημα τοῦ Πατριάρχη καὶ τὸ Πατριαρχικὸν Παρεκκλήσιον τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέου, ἐκάλλυνε τὸν Πατριαρχικὸν ναό. Τὴν προτίμησιν τοῦ Ἰωακείμ Γ' πρὸς τὴ ρωσικὴν τεχνοτροπία μαρτυροῦν οἱ παραγγελίες πρὸς τὸν ἡγούμενον Ἰάκωβο (εἰκόνες, ἐγκόλπια, μέταλλα κ.λπ.). Τέλος, μεγαλοπρεπῆς ὁ ἴδιος, ἀνεστήλωσε καὶ τὸ πομπῶδες τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιαστικῶν Ἀκολουθιῶν, στίς ὁποῖες κυριαρχοῦσε ἡ ἐπιβλητικὴ μορφὴ του, προσδίδοντας κάτι ἀπὸ τὴν αἴγλη τοῦ ἐπιβλητικοῦ παρελθόντος.

ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ

«*Πρῶτον*, ὁ αἰόδιμος Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἰωακείμ ὁ Γ' διὰ τῶν πρωτοποριακῶν πρωτοβουλιῶν αὐτοῦ, ἰδίᾳ δὲ διὰ τῆς ἐξαπολύσεως τῆς Πατριαρχικῆς καὶ Συνοδικῆς Ἐγκυκλίου τοῦ 1902, ὑπῆρξεν αὐθεντικὸς καὶ μεγαλόπνοος ἐκφραστὴς τῆς διαχρονικῆς ἀποστολῆς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐν τε τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν ταῖς σχέσεσιν αὐτῆς πρὸς τὸν λοιπὸν χριστιανικὸν κόσμον.

«*Δεύτερον*, ἡ Πατριαρχικὴ καὶ Συνοδικὴ Ἐγκύκλιος τοῦ 1902 ἤνοιξε νέας προοπτικὰς ὄχι μόνον διὰ τὴν ὑπέρβασιν τῆς περιστασιακῆς ἐσωστρεφείας τῶν κατὰ τόπους ἀγιωτάτων Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν βεβαίωσιν τῆς προσηλώσεως αὐτῶν εἰς τὰς καθιερωμένας ἀρχὰς τῆς

Ὁρθοδόξου παραδόσεως περί τήν εὐρυθμον λειτουργίαν τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς ἀλλήλας καὶ πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον.

Τρίτον, ἡ γενναία πρότασις τῆς Πατριαρχικῆς καὶ Συνοδικῆς Ἐγκυκλίου τοῦ 1902 διὰ πανορθόδοξον συναίνεσιν εἰς τὴν μελέτην καὶ τὴν προώθησιν τῆς ἰδέας τοῦ εἰλικρινοῦς Θεολογικοῦ Διαλόγου τῆς Ὁρθοδοξίας πρὸς τὸν λοιπὸν χριστιανικὸν κόσμον ἦτο συνεπὴς πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον παράδοσιν καὶ ἀναγκαία διὰ τὴν ἀποτελεσματικωτέραν ἀντιμετώπισιν τῶν ὑφισταμένων κοινῶν προβλημάτων, ὑπῆρξε δὲ ἡ καταστατικὴ ἀρχὴ τῆς συγχρόνου Οἰκουμενικῆς κινήσεως διὰ τὴν ἐνότητα τῶν χριστιανῶν, διότι ἀφ' ἐνὸς μὲν καθώρισε τὰ θεολογικὰ καὶ ἐκκλησιολογικὰ κριτήρια τοῦ Θεολογικοῦ Διαλόγου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐνέπνευσε τὴν Πατριαρχικὴν Ἐγκύκλιον τοῦ 1920, ἡ ὁποία δικαίως θεωρεῖται ἡ ἐπίσημος ὀρθόδοξος πρότασις διὰ τὴν Οἰκουμενικὴν κίνησιν.

Τέταρτον, τὸ πνεῦμα τῆς Πατριαρχικῆς Ἐγκυκλίου τοῦ ἔτους 1902, τῶν πρὸς αὐτὴν Ἀπαντήσεων τῶν ἀγιοτάτων Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν καὶ τῆς ἀνταπαντητικῆς Ἐγκυκλίου τοῦ 1904 εἶναι καὶ πάλιν ἐπίκαιρον διὰ τὴν ἀναλογίαν τῶν ἐθνικιστικῶν, ἰδεολογικῶν, κοινωνικῶν καὶ πνευματικῶν συγχύσεων τῆς συγχρόνου ἐποχῆς, διὸ καὶ ἡ πληρεστέρα μελέτη καὶ ἀξιοποίησις αὐτῶν εἶναι ἰδιαιτέρως κρίσιμος διὰ τὴν ἀξιόπιστον μαρτυρίαν τῆς Ὁρθοδοξίας εἰς τὸν σύγχρονον κόσμον.

Πρὸς τοῦτο, *πέμπτον*, ἡ πρότασις τῆς συγκλήσεως μείζονος Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ὀργανομένων Θεολογικῶν Συμποσίων ἐν τῷ ἐν Σαμπεζὺ Ὁρθοδόξῳ Κέντρῳ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, διὰ τῆς εὐρυτέρας παρουσίας καὶ ἐκπροσωπήσεως ἀκαδημαϊκῶν Ἰδρυμάτων καὶ εἰδικῶν ἐρευνητικῶν Κέντρων, θὰ ἠδύνατο νὰ πραγματοποιηθῇ τὸ 2004, ἦτοι ἑκατονταετίαν ἀπὸ τῆς ἐξαπολύσεως τῆς Πατριαρχικῆς Ἐγκυκλίου τοῦ 1904, κατ' ἀπόφασιν τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας».